

Tempora fuere barbarica...

Razstava o Langobardih

(katalog: I Longobardi. A Cura di Gian Carlo Menis. Milano: Electa, 1990. 492 strani)

izkoriščanja notranjih rezerv; povečan pomen vojaške funkcije; nihanje v oskrbi s prestižnimi predmeti. Prej prevladujoča območja izgubljajo pomen, nastajajo pa nova središča, ki jih porušena mreža menjave ni mogla toliko prizadeti in so se na zračetku oprli predvsem na svoje ekonomske vire.

V tej kratki predstavitvi ni bilo mogoče zajeti vseh konceptov, ki jih Bradley razvija. Že ti, ki so omenjeni, pa kažejo na veliko izzivalno moč knjige, ki ponuja znatne možnosti. Čeprav je delo v celoti namenjeno britanski prazgodovini, pa v njem lahko najdemo zelo veliko metodoloških prijemov, ki jih lahko uporabimo tudi pri nas. S tem mislim predvsem na koncept ekonomije prestižnih vrednosti. V svojem delu se Bradley kljub kritiki antropoloških pristopov močna opira na koncepte, izoblikovane v tej vedi, le da jih skuša čimbolj relevantno povezati z arheološkiom zapisom. Vsekakor pa moramo reči, da branje te knjige in drugih sorodnih ponuja veliko možnosti za zapolnjevanje vrzeli v naši interpretaciji preteklih družb in nas postavlja pred vprašanja dometa arheoloških virov. Čeprav socialna arheologija, za katero se avtor zavzema, črpa večino konceptov iz drugih družboslovnih znanosti, skuša pri interpretiranju ponuditi svojo arheološko dimenzijo.

Predrag Novaković

Veličina in sijaj nekega evropskega ljudstva - tak je bil podnaslov velike arheološke razstave o Langobardih, ki je bila na ogled v Furlaniji od začetka junija do srede novembra letos. To je bila predvsem priložnost, spoznati in občudovati bogato materialno kulturo tega germanškega ljudstva, ki je na svoji poti s severa Stare celine v Italijo pustilo sledove tudi pri nas, in videti pomen, ki ga je imelo v nemirnih stoletjih preseljevanja ljudstev in nastajanja srednjeveške Evrope. Hkrati je razstava zao-kročala zadnja desetletja intenzivnih arheoloških raziskav, največ v Furlaniji, ter spodbujala k poglobljanju v strokovno problematiko in odgovarjanju na nerešena vprašanja - arheološka, kulturno-zgodovinska, muzeološka in druga. Mednarodni znanstveni komite pod vodstvom Carla Guida Mora in Gian Carla Menisa je zbral material iz mnogih italijanskih in več srednjeevropskih muzejev, med njimi ljubljanskega Narodnega muzeja in Goriškega muzeja iz Nove Gorice. Pobudnik in naročnik razstave pa je bila Pokrajina Furlanija-Juljska krajina, ki tudi tako išče svojo nadregionalno vlogo v skupnosti Alpe-Jadran in v širšem evropskem prostoru.

Prizorišči sta bili dve: prenovljena Palača beneških providurjev v Čedadu, kjer bo postavitve odslej stalna, in Villa Manin v Passarianu, rezidenca zadnjega beneškega doža. Dopolnilo so razni umetnostno-zgodovinski in arhitekturni spomeniki iz langobardskega časa, zlasti v Čedadu (Tempietto Longobardo in Krščanski muzej). Ta je bil kot Civitas Austriae (oziroma Civitas Foroiulli) tudi sedež prvega langobardskega dukata, Forum Iulii, po prihodu ljudstva iz Panonije v Italijo leta 568/569. Arheološko je pomemben predvsem zaradi bogatih grobišč, izkopanih v mestu in okolici. Najpomembnejše najdbe s teh najdišč in z drugih lokalitet dukata so bile tako predstavljene v sedmih sobah čedajske Palače, skupaj z dvema slavnima kodeksoma, Čedajskim evangelijarjem in delom Historia Langobardorum domačina Pavla Diakona. Ta je konec 8. stoletja opisal zgodovino svojega ljudstva od izselitve z otoka Skandinavije do leta 744.

V Villi Manin pa so bili predmeti v dvajsetih sobah razvrščeni v devet tematsko sklenjenih oddelkov. Prvih pet je osvetljevalo življenje Langobardov še v Panoniji in potem v prvem stoletju njihove navzočnosti v Italiji: pot, naselitev na severu Apeninskega polotoka, procese

prilagajanja staremu romanskemu oziroma romaniziranemu prebivalstvu, družbeni in kulturni razvoj - v obravnavi te dobe je bilo težišče razstave. Zadnji štirje oddelki so prikazali ohranjene arhitekturne, kiparske, slikarske in umetnoobrtne dosežke zvečine 8. stoletja, zrelega obdobja langobardske države, ter nekaj malega gospodarstva. Letnica 774, ko se prestolnica Pavia (Ticinum) preda vojski Karla Velikega, pomeni politični konec kraljestva in nadaljevanje razvoja v okviru frankovske države.

Gradivo je bilo bleščeče: srebrne in bronaste pa posebej pasne spone, dolgi dvorezni meči (spathe) in krajši z enim rezilom (saxi), ščitne grbe z okrasnimi okovi, osti železnih kopij in puščic pa ostanki čelad in oklepov, potem konjske žvale, stremena, ostroge - pogrebna oprava lasastih dolgo Bradih vojščakov, ki so uničili Herule in Gepide v Panoniji, branili pred Slovani in Avari dostope z Balkana v Italijo, se bili z Romejci in Franki. Pavel Diakon pravi (vsi citati v ležečem tisku so iz njegove Zgodovine Langobardov)¹, *da so dobili Langobardi, ki so se prvotno imenovali Vinili, pozneje ime po svoji dolgi bradi, katere se ni dotaknila britev. Po njihovem jeziku namreč pomeni "lang" dolgo, "bart" brado.*

Zraven bogati pokopi žena: okrogle in S-fibule z vložnimi almandini, ki so spenjale obleko na prsih; velike ločne fibule z izrastki, iz dragih kovin in ozaljšane z niellom, ki so visele s trakov ob pasu skupaj s toaletnimi mošnjami in amuleti, npr. školjkami in kristali; potem raznovrstni uhani in prstani pa ovratnice in zapestnice iz večbarvnih steklenih jagod ter koščeni glavniki in lasnice.

Ti mojstrski izdelki s svojim okrasom odsevajo duhovni svet germanskega ljudstva, spočet nekje v hladnih dvorih Wodana in Freje, mitični svet med seboj prepletenih spak, grabljivih kljunov in demonskih obrazov. V grobovih so tudi vsakdanje stvari: škarje za striženje ovac, kresila, tkalski noži, glinene uteži za statve ter značilna keramika z mrežastimi rombi, krožci in trakovi, ki jih je lončar s pečatom vtisnil v še mehko glino. Bližino antične ekumene pa kažejo sicer redki predmeti italškega ali bizantinskega izvora, npr. ključi in steklene čaše. Takšen material prevladuje v nekropolah "panonske" faze (od okrog 526/27 do 568), ki so bile na razstavi pred-

stavljene z grobovi z Moravske, Avstrije in Madžarske.

Leta 568 je kralj Alboin pripeljal v tedaj bizantinsko Italijo čez *širok in zelo raven dohod* (najbrž Vipavska dolina) svoje Langobarde, natančneje *mnogo ljudi iz različnih plemen, katere si je podvrgel sam ali že prejšnji kralji*. Po nekaterih ocenah naj bi množica štela do 200.000 duš (spremni katalog razstave pravi, da 50 ali tudi 100 tisoč): poleg večine (Langobardi) še skupine avtohtonega prebivalstva (Norki, Panonci, Svebi), "barbarov" (Sarmati, Gepidi, Bolgari) in zaveznikov Sasov. Arheolog zazna veliko spremembo v grobovih Langobardov, ki se ustale v obljubljeni deželi: tamkaj živeči avtohtoni prebivalci, na razstavi prav tako zastopani s tipičnimi grobovi (zanimiva je simbolika fibul trentinskega tipa), vtisnejo prišlekom pečat antične omike in krščanstva. Langobardi so sicer sprejeli Kristusov nauk že okoli leta 500 v deželi Rugijcev, vendar v arijanski obliki. Latinski kristjani so povečini šele od začetka 7. stoletja, ko kraljica bavarskega rodu Teudelinda ob pomoči papeža pridobi svojega drugega moža Agilulfa za katolištvo. Tako je v grobovih odličnikov najti zlate križe iz tanke pločevine, ki so jih bili našili na mrtvaški prti in položili pokojniku na obraz. Čeprav se germansko-langobardski okras, zlasti prepleti, na teh križih pogosto ohrani, pa se seveda pojavijo novi, povsem krščanski simboli, npr. jelen, orant ali Salomonov voz. Gre za sinkretizem krščanskih in poganskih navad in predstav: poganski znaki obdržijo svojo apotropijsko funkcijo in so enakovredni prvim - umrli je z obeh strani obvarovan na poti v onostranstvo.

Proces romanizacije kaže tudi drug grobni inventar, ki se pojavi poleg že znanega. V prvi vrsti so to pasne spone mediteranskega tipa in nakit, posebno po bizantinski modi izdelani uhani (v tehniki filigrana) in pečatni prstani, pa nove oblike orožja in bronene posode "koptskega" tipa iz bizantinskih delavnic Egipta in Nubije, steklene kupe, stekleničke in balzamariji ter končno drugotno uporabljeni ali pa imitirani zlati bizantinski novci - ti so dokaz statusa, amulet ali simbolično plačilo za pot brez vrnitve. Eden najlepših primerov poromanjenja je sarkofag forojulanskega vojvode Gisulfa iz srede 7. stoletja.

Kaj so še dobili Langobardi in Langobardke za popotnico na oni svet? Poleg oprave in predmetov vsakdan-

jega življenja tudi nekaj hrane pa celo - iz roževine izdelane igralne kocke in ploščice.

Sliko materialne kulture dopolnjujejo tri zakladne najdbe (Isola Rizza, Canoscio in Galognano) s fibulami, žlicami, kupami in krožniki iz masivnega srebra in zlata, ki sta jih strah in neznana usoda v vihnem času langobardske invazije ohranila našemu očesu. To so vrhunski izdelki bizantinsko-romanskih delavnic, ki so bili last zelo premožnih oseb (nekaj napisov izdaja ostrogotske naročnike) ali cerkve. Slednja se pod Teudelindo in Agilulfom (skupno zavladata leta 590) okrepi, še posebno ko leta 612 ustanovita samostan Bobbio, ki ga kot center misije proti arianstvu vodi irski menih Kolumban. *Temu kraju so podarili posamezni langobardski knezi mnogo posestev in tam je nastala velika skupnost menihov.* Teudelinda prav tako začne graditi stolnico v Monzi, da *v njej naslikati nekaj iz zgodovine Langobardov* in ji iz Rima priskrbi relikvije krščanskih mučencev ter podari bogat zaklad. Njegovo izbiro smo lahko občudovali v Villi Manin: Teudelindino votivno krono, platnice evangeliarja (del darila Gregorja I. ob krstu prestolonaslednika Adaloalda) in pahljačo, morebiti za odganjanje mrčesa s posvečenega kruha in vina, zraven pa še votivni križ kralja Agilulfa in znamenito kokljo s piščeti, sicer poznoantično zlatarsko delo.²

V 7. stoletju je tako zgrajena vrsta cerkva in samostanov, največ v mestih: v prestolnici Paviji, v Milanu (Mediolanum), Monzi (Modicia) in drugod - na razstavi smo videli fotografije, tlorise in makete ter ohranjeni skulpturni okras, kot so baze in kapiteli stebrov, oltarne pregrade, nagrobne plošče in reliefi. Njihova tematika kaže spojitev dveh različnih umetnostnih hotenj: centralno in simetrično organizirana struktura latinskih motivov s prevladujočo krščansko, pogosto orientalno vsebino in občutkom za prostor se sreča s povsem drugačnim, germanskim likovnim izrazom - abstraktnim in skoraj brezpredmetnim, zvedenim na ploskovito valovanje in prelivanje črt in zvrtkov. Prepletene, grizoče se živali s pasnih spon 6. stoletja znova ožive v brezkončni pletenosti ornamentiki, ki jo podedujeta karolinška umetnost in romanika in jo preneseta v skupno zakladnico srednjeveške Evrope.

Tako kot slikarstvo, ki ga izpričujejo freske od 7. do 9. stoletja in so pod močnim bizantinskim ter ponekod

karolinškim vplivom, tudi arhitektura ne kaže kakega originalnega langobardskega prispevka, ampak je vezana na splošne umetnostne tokove. Posnema antične (starkrščanske in bližnjevzhodne) tlorise bazilikalnega in poliedričnega tipa, zaradi pogostih kasnejših predelav pa je atribuiranje nemalokrat problematično. Ta, umetnostno-zgodovinski del in s tem celo razstavo je sklenilo nekaj pergamentov - listin in kodeksov. Najpomembnejši med njimi je primerek iz Vercellija iz srede 8. stoletja, ki vsebuje prvi znani langobardski zakonik, *Edictus Rothari*, iz leta 643: pomemben vir za pravno in socialno zgodovino ljudstva, ki ga uvajata seznam vladarjev in kratka langobardska zgodovina, *Origo gentis Langobardorum*. Ta in drugi zgodnjersrednjeveški kodeksi so nastajali v samostanskih skriptorijih, npr. v Bobbiu, Vercelliju, Ivreji, Nonantoli, Novari, katerih pomen je za langobardsko državo in njeno kulturo dvojen: v langobardski minuskuli, različici predkarolinške pisave, so zapisali pomemben del ustne kulture svoje dobe in ob tem ohranili vsaj nekaj besed izginjajočega langobardskega jezika, ki se še danes uporabljajo v italijanščini in njenih dialektih, nekatere pa so postale mednarodne (alabarda, banca, balcone, feltro, fiasco, guerra, na primer). Po drugi strani so kot središče znanja tistega časa in eden osrednjih akterjev nastajajočega fevdalnega sistema pripravljali pot oblikovanju novega, italijanskega jezika in italijanske kulture. In čeprav je pod površjem krščanstva in latinščine ostalo še marsikaj poganskega in langobardskega, razvoja ni bilo mogoče ustaviti: na temeljih rimske, krščanske in germanske tradicije se je tudi v Italiji porajal nov, srednjeveški svet Evrope.

In vendar, veliki dogodek o Langobardih je bil bolj razstava predmetov v dobresednem smislu izraza "raz(po)staviti" kot pa poglobljen prikaz zgodovine ljudstva, kakršnega pač omogoča današnje sicer omejeno in subjektivno poznavanje preteklosti.

Predvsem je manjkal zgodovinski okvir. Za obravnavano obdobje je znanost že oblikovala razmeroma solidno vedenje o političnem in tudi kulturnem razvoju v zgodovini najpomembnejšega evropskega polotoka in sosednjih območij - kljub vsej "temačnosti" in "barbarskosti" ere. A na dogodkovnost, neizogibno sestavino zgodovinskih procesov, se organizatorji razstave niso dovolj oprli. Niti, ki dejansko povezujejo eksponate med seboj

v včasih zelo subtilno tkivo nekega preteklega dogajanja, vse prevečkrat ni bilo mogoče zaznati. Obiskovalec je bil mestoma kar "zgubljen" med vsemi temi artefakti. Kot da ne bi bilo mogoče iz njih izvabiti več bogatega spomina, ki ga nosijo v sebi. In drugo: posamezni vidiki življenja Langobardov so bili obravnavani slabo, površno in predvsem nedomiselno. Primerjajmo to razstavo z ono o Bavarcih, ki je bila na ogled leta 1988 hkrati v Mattseeju pri Salzburgu in v Rosenheimu na Bavarskem!

Die Bajuwaren - Von Severin bis Tassilo 488-788. Že naslov je nakazal dva bistvena mejnika v zgodovini Bavarcev: smrt svetega Severina leta 482 in šest let nato odhod "njegovega" rimskega prebivalstva iz vzhodne Recije in Obrežnega Norika v Italijo sta simbolizirala konec antične civilizacije na tem prostoru, kjer se je začelo okoli leta 500 oblikovati bavarsko ljudstvo. Leto 788, ko Karel Veliki svojega bratranca, bavarskega vojvodo Tasila III., obsodi na "smrt v samostanu", pa pomeni konec samostojnega političnega razvoja Agilolfingov in s tem Bavarske. Razstava je torej zajemala enako obdobje kot letošnja o Langobardih. Pri obeh je šlo za prikaz "barbarskega", germanskega ljudstva, ki je s pokoritvijo frankovski ekspanziji doživelo enako usodo, izgubo državnosti. Bavarci in Langobardi, med seboj povezani z vladarsko dinastijo Agilolfingov, enako kažejo podobnosti v materialni kulturi: iz langobardskih delavnic severne Italije so čez alpske prelaze potovali trgovci z nakitom in orožjem, npr. okrasnimi okovi ščitov, uhani in tudi križi iz zlate pločevine. Navsezadnje so oboji vsak zase prispevali k nastajanju nemškega oziroma italijanskega ljudstva.

Razstava o Bavarcih je bila veliko bolj didaktično zasnovana, namenjena posebno nepoznavalski publiki. Poučnost se je kazala npr. v primerjavah preteklosti in sedanjosti, ki so ponazarjale spremembo in razvoj, recimo koliko manjša je bila krava srednjeveškega kmeta od dandanašnje in koliko manj mleka je dajala.

Od česa je živel bavarski človek, so se vprašali organizatorji. Kakšno okolje ga je obdajalo, katere rastline in živali je gojil, kaj lovil? Kako je izdeloval različne predmete? In kakšno približno je bilo njegovo bivališče? Kje in kaj je kupoval? Kako bogati so bili pa njegovi sosedje? Vse to se je postavljalcem posrečilo prikazati dovolj privlačno, nevsiljivo in seveda verodostojno, če

zanemarimo nekatere pomanjkljivosti. Razstave so se lotili analitično, pokazali so razlike in podobnosti s sedanjimi ljudstvi, ki so jih posebej predstavili z njihovo materialno kulturo. Mnogo tega smo pri "Langobardih" pogrešali: ni bilo fotografij naravnega okolja, skoraj ne zračnih posnetkov najdišč, kaj šele skansena, mnogo premalo je bilo rekonstrukcij ob samih predmetih - vsega trije "grobovi", bolje rečeno v tla vglobljene škatle s steklenim pokrovom in nekaj značilnimi predmeti noše oziroma oprave, izdelki dandanašnje tehnologije. Nikjer pa grobne konstrukcije ali celo okostja. Tudi ni bilo košar s pšeničnim zrnjem, vonja po zažganem lesu, ptičjega ščebeta. Razlog, ki marsikaj opravičuje, je seveda tale: material izhaja zvečine iz grobov, naselbinskih najdb tako rekoč ni. A bistveno: na razstavi so manjkala pojasnila. Spremnih besed je bilo malo in še ta so govorila le o nekaterih temah.

Slabo je bilo predstavljeno gospodarstvo. Primer: čeprav je bil doslej v Italiji najden en sam, nepopoln pribor zlatarskega orodja "potujočega vojaka - obrtnika", bi vseeno morali podrobneje razložiti vsaj tehnike obdelave dragih kovin, kot so tavširanje, damasciranje, nieliranje, cloisonné, filigran, vtiskovanje itn., saj jih prikriva v sebi večina eksponatov in kažejo stopnjo umetnoobrnega znanja. Pravega langobardskega zlatarja smo sicer lahko videli. V levem krilu Ville Manin, nad prodajalno ponaredkov in novodobnimi kočijami so namreč bile na ogled rekonstrukcije. V prostoru z dvoumno oznako Artigianato so bile gologlave lutke lončarja, tkalke, kovača in zlatarja ter nekakšen pogrebni spreved z leseno krsto ali, če hočete, modna revija langobardske nobilitete. Rekonstrukcije so bile na splošno zelo dobre in poučne, saj so razstavljene predmete vrnilo v njihov prvotni kontekst: ločne fibule na usnjenih pasovih npr. so bile obrnjene v pravo smer in tkalski nož, čeprav brez ročaja, je našel svoje mesto v statvah. Vendar smo spregledali velike glinene uteži piramidalne oblike, ki so visele na rekonstruiranih statvah - tovrstne razstavljene najdbe pa so majhne in navadno stožčaste ali svitkaste. V zlatarjevo "delavnico" so organizatorji očitno po svoji zamisli postavili veliko stekleno kroglo - povečevalo: pomoč pri minuciozni izdelavi dragocenega nakita. Kako se je antična oljenka znašla ob lončarjevi pečatni keramiki, tudi ne zvemo. Tja bi pač sodilo lončarsko vreteno... Kakorkoli, rekonstrukcije so dopolnile sliko o obrti

v tistem času³. Langobardi pa so znali še marsikaj drugega. Tako je *kralj Agilulf poslal kakanu, kralju Avarov, rokodelce, da bi mu zgradili ladje, s katerimi je potem kakan osvojil neki otok v Traciji*.

Koncept postavitve v Villi Manin, ki ni zmozel povezati originalnega gradiva z rekonstrukcijami, ni uspel. Mnoga vprašanja so ostala obiskovalcu neodgovorjena, posebno če ni našel poti v odmaknjeni prostor z lutkami. Takšna ločitev, ki je okrnila izpovednost razstave, je delno sicer upravičena z izvorom prikazanega gradiva. To izhaja kot že rečeno iz grobov in torej ni nujno istovetno z materialno kulturo posameznega bivanja. A nepovezanost je bila tudi metodološke narave. "Življenje" eksponatov bi nam postalo mnogo jasnejše, če bi jih videli v trenutku odkritja na arheološkem najdišču in pozneje v konservatorski delavnici. S tem bi bila hkrati predstavljena specifičnost in pomen arheološke metode (razstava je vendar arheološka!) in pokazana pot "pridobivanja" naše skupne kulturne dediščine⁴.

Vrnimo se k vitrinam: če smo v njih torej lahko opazovali skoraj zgolj svet umrlih glede na pridatke socialno privilegiranih in premožnejših oseb, kje pa je potem bilo navadno, preprosto ljudstvo?! Razstava je skrivala odgovor, iz Rotarijevega zakonika ni navedla ničesar, ni pokazala revnih pokopov, npr. moških brez orožja, komaj omenila je običaje, ki niso bili pridržani le bogatim.

Toponim "ad perticas" (pri kolih) npr. nam lepo razloži Pavel: *...ker so bili tu včasih navpik postavljeni koli, to je hlodi, ki so jih imeli navado postaviti po langobardskem običaju zaradi tega vzroka: Če je namreč kdo umrl v drugem kraju, bodisi v vojni ali na kakršenkoli način, so njegovi sorodniki zabili med svoje grobove kol in na njegov vrh postavili lesenega goloba, ki je bil obrnjen tja, kjer je njihov ljubljani umrl, namreč da bi bilo mogoče vedeti, na kateri strani je počival oni, ki je bil umrl*.

Tudi ni bilo nobene sheme družbene razdelitve, po kateri so Langobardi tvorili večinoma vrhno plast (plemič-adalingi in vojščaki-arimani), pod njimi pa so bili polsvobodnjaki (aldiones) in "servi" (iz pokorjenih plemen oziroma Romani) - čeprav npr. grobovi vojščakov z vrsto priloženega orožja lepo odražajo različen družbeni

položaj pokojnikov. Zapleteno "etnično" vprašanje ni bilo niti v grobem obravnavano, enako ne verovanje (poganstvo, arijanstvo, katolištvo, verske shizme, npr. istrska) - celo v katalogu zgolj površno - četudi so imela zelo pomembno vlogo v razvoju langobardske družbe. Kralj Rotari (636-652) denimo

je hodil po poti pravičnosti, toda v krščanski veri se vendar ni držal prave črte, omadeževan z nezvestobo arijanskega krivoverstva... Za njegovega časa sta bila skoraj v vseh mestih njegovega kraljestva po dva škofa, eden katoliški in drugi arijanski.

In duh dobe? Vel je tudi iz "navadnejših" predmetov, kot sta recimo dve železni avarski stremeni. Če se ne zadovoljimo s suhoparnim pojasnilom, da so ju čedaški arheologi izkopali v žganinski plasti, datirani v čas avarskega napada okoli leta 610, nam povesta tole zgodbo: *Okrog tega časa je vdrl na ozemlje Benečij kralj Avarov, kate-rega le-ti v svojem jeziku imenujejo kakana in ki je prišel z neizmerno množico. Njemu se je drzno po robu postavil Gisulf, forojulianski vojvoda, z Langobardi, kolikor jih je mogel imeti; toda čeprav se je z majhnim številom boril z veliko hrabrostjo proti velikanski množici, so ga od vseh strani obkolili in ga skoraj z vsemi njegovimi pobili... Langobardi pa so se utrdili za zidovi trdnjave Foroiulium, a tudi v drugih trdnjavah v sosedstvu, to je v Krminu, Nemah, Osopu, Arteniji, Reuniji, Glemoni in Ibligu, ki ga zaradi položaja sploh ni bilo mogoče zavzeti. Prav tako so se utrdili še v drugih utrd-bah, da bi ne postali plen Hunov, to je Avarov. Avari pa so se razkropili po vsem forojulanskem ozemlju, vse pustošili s požiganjem in ropanjem, oblegajoč obkolili Forojuliansko mesto ter napeli vse sile, da bi ga zavzeli... Ko so Avari s svojim kraljem prišli v Forumjulii, so oplenili vse, kar so našli, samo mesto zažgali, odvedli vse, ki so jih našli, kot ujetnike..., vse Langobarde, ki so bili že v moški dobi, z mečem usmrtili, ženam in otrokom pa naložili jarem suženjstva...*

Kakšni pravzaprav so bili videti ti ljudje? Znano je, *kako so si Langobardi takrat dajali striči lase in kakšna je bila njihova obleka in kakšna zunanost. Tilnik in zadnji del glave so si namreč obrili do golega, sprednji lasje pa so jim viseli do ust in so jih razdelili na obe strani čela s prečo. Njihova obleka je bila ohlapna in ponajveč platnena, kakršno navadno nosijo Anglosaksi; ob-*

robljena je bila s širokimi robovi različne barve. Čevlji so jim bili odprti skoraj do vrha palca in so jih držali sem in tja vpleteni jermenji. Pozneje pa so začeli nositi nogavice, čez katere so pri ježi oblačili iz volne pletene nogavice. To pa so vzeli po običaju Rimljanov. Nogavice so Langobardi sicer nosili že prej. Tako jih je nekoč gepidski princ Asfeld žalil, češ da so, ker nosijo na nogah bele nogavice, kakor kobile, ki imajo od stegna bele noge, in rekel: "Umazanim kobilam ste podobni." Oni pa so zgrabili za ročaj mečev...

Žal ključni vir, Zgodovina Langobardov, na razstavi ni bil izkoriščen, ostal je bolj ali manj le eden izmed razstavljenih predmetov: redki navedeni odlomki niso najboljše izbiri. Svetovljan Pavel pa nam ponuja zelo pestro, čeprav mnogokje pristransko podobo življenja in smrti, značilno za srednjeveške pisce. Ne opisuje le bitk in pohodov, cerkvenih zborov in menjav vladarjev, ampak tudi bolj vsakdanje in manj posvečene stvari, spotika se ob nečednosti in pregrehe, omenja suše, kugo in kobilice. Hvali enega vladarja in graja nizke nravi drugega, z legendami, polnimi zvijač in izdaj, odstira oder zgodovine. Marsikaj se je gotovo tudi res zgodilo. Nekje nam slika, kako so Langobardi še v Panoniji potolkli Gepide, kako so jih popolnoma uničili in je od številne vojske preostal komaj sel (njihovega poraza). V tej bitki je Alboin ubil Kunimunda ter si vzel njegovo lobanjo in naredil iz nje čašo za pitje. Ta vrsta čaše se v langobardskem jeziku imenuje "skala", v latinskem pa "patera". Kunimundovo hčerko, po imenu Rosimundo, je obenem z veliko množico različnega spola in starosti odpeljal kot ujetnike; ker je medtem umrla Klotsuinda, jo je vzel za ženo, kakor se je pozneje izkazalo, v svojo pogubo...

Z nekaj preprostimi muzeološkimi prijemi bi bil videz razstave mnogo privlačnejši in gradivo razumljivejše. Premalo je bilo tabel in preglednic (manjkala je npr. genealogija vladarjev), pogrešali smo barve, znake, uporabo različnih materialov, razne scenografske prijeme. Zgodovinsko-politična karta Italije je prikazala le dukate in mesta, ljudstev ali sil v soseščini pa ne! Najbolj nerodna je bila označitev predmetov: v vitrini le številka, medtem ko smo morali funkcijo, material in najdišče poiskati v nepraktičnem snopiču, ki smo ga dobili za čas ogleda. Ni pa bila omenjena npr. apotropejskost pred-

metov ali simbolizem in navadno tudi ne arheološki tip ali celo analogija. Ponekod so nad vitrinami visele silhete: označeni predmeti noše in njihova lega se niso vedno ujemali s tistimi v vitrini. Prostori in oddelki (teme) niso bili označeni dobro in dosledno. Pomagal je edinole debel, a drag katalog s temeljitimi opisi predmetov (tudi z arheološko opredelitvijo in analogijami), s preglednimi tematskimi članki prominentnih strokovnjakov, obsežno bibliografijo ter z nemalo tiskovnimi napakami (najočitnejša: Teudelindino krono predstavlja t.i. železna krona Langobardov)⁵.

Prostor: njegova logika, zlasti položaj najdišč in geografske razmere v pokrajini, ni bila dovolj pojasnjena. Resda so posebne razdelke namenili razširjanju langobardskih najdb v Italiji, forojulianskemu in tridentinskemu duktatu ter mestu Beneventu in romanskemu kastru Invillinu (Ibigo), a šlo je bolj za nizanje predmetov. Zemljevid je kazal največjo gostoto najdišč severno od Pada, predvsem v Furlaniji, na Tridentinskem in okrog Brescie, ter manjšo okrog Verone, Milana in Torina. Južno od velike reke je malo več najdišč le še v Emiliji in posamezna, sicer zelo pomembna, v Spoletu (Nocera Umbra, Castel Trosino) oziroma Beneventu. Katalog (in ne spremno besedilo) je dodatno opozoril, da doslej skoraj ni najdb iz mest ali odkritih naselbin, langobardska grobišča pa se nahajajo večinoma v nižinskih plodnih območjih ter ob pomembnih strateških in prometnih točkah. Vendar je razstava premalo poudarila njihov odnos do najdišč avtohtonega prebivalstva, tudi ruralnih (kakršno je npr. razmerje grobov na skupnem, langobardsko-romanskem pokopališču Romans d'Isonzo ob Soči).

In čas? Ponekod zgoščen, drugje ne brez vrzeli; s premalo mejniki (ali letnice ne sodijo na arheološko razstavo?), ki sicer ne smejo trgati prikazanega razvoja, lahko pa ga naredijo bolj preglednega. Čas - in prostor - v kate-rega posegajo nove in stare, velike in manjše sile, sovražniki in zavezniki. Ta makrorazsežnost je bila prezrta: Italija je še vedno zaželen in Langobardi svoj del napadalno branijo - pogosto eden proti drugemu, sprti med seboj in po umoru Klefa leta 574 deset let celo brez vladarja, le pod vojvodi. V tem času so zaradi pohlepa pobili mnogo odličnih Rimljanov, drugi pa so bili davkom podvrženi, tako razdeljeni med "goste", da so morali tretjino svojih pridelkov odplačevati Langobardom. Po

teh langobardskih vojvodih je bila v sedmem letu po prihodu Alboina in vsega plemena - ko so bile cerkve oplenjane, svečeniki pobiti, mesta razrušena, prebivalci, ki so rasli kot setev, pomorjeni razen v tistih predelih, ki jih je osvojil Alboin - skoraj vsa Italija zavzeta in podvržena jarmu Langobardov. Diplomacijo rodbinskih vezi, dinastičnih porok s sosedi in vojaških zavezništev stalno slabijo avtomistične težnje posameznih vojvodstev, menjave Letingov, Gausingov in Agilolfingov pa katolikov in arijancev na prestolu. Zadnji od teh je bil beneventanski vojvoda Grimoald (662-671), po rodu iz furlanske vojvodske družine. Bil je telesno močan, prvi po pogumu, plešast, z naprej štrlečo brado, ter nič manj obdarjen s preudarnostjo kot z močjo. Pod njim Langobardi prodro do Tarenta in Brindisija. Največjo moč dosežejo v letih 712-744. Tedaj Liutprand, ki sicer ni učen, toda lahko ga primerjamo s filozofi, uveljavi doma kraljevo avtoriteto in ofenzivno politiko nasproti papežu in bizantinskemu eksarhu, z reformiranjem zakonodaje pa odpravlja preostale germanske poteze vse bolj romanizirane družbe. Aistulfovo zavzetje Ravene leta 751 je le epizoda, združitev polotoka ostane sen. Papeštvo hoče svojo državo in v spregi z Arnulfingi dobi eksarhat, Langobardi pa priznajo frankovsko nadoblast. Njihov zadnji kralj s pomenljivim imenom Desiderius (756-774) skuša z dinastičnimi zvezami z Bavarci in s Karlom Velikim utrditi in celo razširiti kraljestvo. Vendar Franki v letu 773 in 774 osvoje deželo in Karel postane *Rex Francorum et Langobardorum*. Nekaj let dlje se obdrži le dukat Benevento.

Poglejmo še naše gradivo na razstavi. Zastopani sta bili grobišči iz Kranja-Lajha (označeno kot "Krainburg-Kranj") in Solkana⁶. Prvo je pripadalo etnično pisani in strateško pomembni naselbini Karnium. Predstavljeno je bilo zlasti s številnimi, stilno različnimi S-fibulami, okroglimi fibulami antičnega izvora, tudi eno ločno merovinškega tipa (čas od 2. polovice 6. stoletja do okoli 600) ter zanimivo "ptičjo" fibulo z gepidskimi primerjavami (1. polovica 6. stoletja). Na ogled je bilo poleg tega nekaj pasnih spon in okovov mediteranskega tipa (čas okoli leta 600) ter koščen glavnik z vrezanimi živalmi in človeško figuro, ogrlica iz steklenih jagod in langobardski novc, kovan med leti 652 in 705 (bivši "Klefov novc"). Ta skupaj s še petimi, najdenimi v Slove-

niji, izpričuje obstoj langobardskih postojank na jugovzhodnoalpskem področju tudi v 2. polovici 7. stoletja.

Solkansko grobišče vojaškega značaja pa je sodilo verjetno k postojanki Castellum Siliganum, ki je pomagala braniti vzhodne meje forojulanskega dukata. Razstavljeni so bili pridatki arimana iz groba 18: spatha, železne pasne spon, okovi in jezički (za jermene), tavširani s srebrom in medenino pa okrašeni v živalskem stilu II, ter koščen glavnik (železen nožič in kamnito rezilce pa sta manjkala).

Katalog navaja z našega ozemlja še nekaj najdb za primerjavo z razstavljenimi, tako iz Bilj, Vranja (Ajdovski Gradec) in Kranja ter iz Mejice pri Buzetu. Omenja tudi dogodke po letu 540, ko je premeteni Justinijan podelil Langobardom *Norikōn pōlis* (širše območje Celeje ali Petovione?), *Urbis Pannoniae* (Siscia ali morda zgornje Posavje s Karnijem?) in nekatere druge kraje. Pavel Diakon bi k temu dodal razna, za nas zanimiva poročila o Slovanih, posebno o bojih z Langobardi, in zgodbo o svojem pradedu Lopichisu, ki se je čudežno rešil iz avarskega ujetništva, na poti domov pa mu je *nekaj dni* hoda od Italije gostoljubno pomagala priletna slovanska ženica.

V zvezi s Slovani je treba opozoriti na tri bronaste obseščnike z lokalitete Le Vare, najdišče Erto-Casso. So značilni primerki t.i. ketlaške kulture (dva z S-zanko in eden z odebeljenima koncema) in po naših kronoloških opredelitvah sodijo v čas od 2. polovice 8. do 11. stoletja. Katalog pa jih na podlagi nedavne študije M. Brozija in konteksta, v katerem so bili najdeni, datira v 7. stoletje. Podrobnejši podatki o kontekstu in okoliščinah odkritja žal niso navedeni.

Veličina in sijaj langobardskega ljudstva torej? Sijajnost razstavljenih predmetov vsekakor. Minulega časa, iz katerega izhajajo, pa ni bilo čutiti. Ne veličina, enkratnost življenja Langobardov je tako mnogim še naprej ostala skrita⁷.

Opombe:

1. Prim. Pavel Diakon (Paulus Diaconus): *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*, prevedli F. Bradač, B. Grafenauer in K. Gantar, Maribor 1988.

2. Koklje s piščeti nekaj časa brez pojasnila ni bilo mogoče videti na

razstavi, platnice evangelijarja, pahljačo, votivno krono in križ pa so proti koncu odnesli v Raveno na razstavo bizantinske umetnosti.

3. Soba z rekonstrukcijami v zgodnjem poletju še ni bila odprta za obiskovalce. In še ena nedoslednost: italijanska besedila ob lutkah so bila tu prevedena v nemščino, drugod pa ne. Podobne rekonstrukcije so imeli tudi v Čedadu.

4. Spomnimo naj na povsem drugačen, kar revolucionaren pristop v muzeju vikinške naselbine Jorvik v angleškem Yorku.

5. Glej tudi str. 38: namesto fotografije predmeta I. 21 je še ena za predmet I. 20; str. 75: temno sivi del zemljevida kaže ozemlje, ki so ga Langobardi zasedli do leta 590 in ne do 540; str. 194: fotografija predmeta IV. 70 je obrnjena na glavo; str. 359: fotografija predmeta X. 188 je brez oznake; str. 402: napis na predmetu X. 71 ni natančno prebran.

6. Nekateri predmeti iz Solkana so bili v vitrini skupaj s kranjskimi, a brez oznake provenience.

7. Filma o Langobardih (*Dalle forza alla ragione*) žal nismo videli, šlo pa naj bi za poučen sprehod po njihovih poteh; uporabljeni so bili tudi rekonstruirani predmeti iz Ville Manin.

Tomaž Nabergoj

